

ЕЗИКОВАТА СИТУАЦИЯ В УКРАЙНА В СФЕРАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Стефан Узунов

Annotation: This research aims to describe the linguistic situation in the Ukrainian education system. The decision whether to study in Ukrainian or in Russian is one of the most important ones to make and it has a crucial effect on the interaction between the two languages in a situation of bilingualism. This is also one of the factors which are changing the language situation in Ukraine from bilingualism to diglossia. This article presents the language differences in the Ukrainian education system and points out that they are both a factor and a result of the language situation in Ukraine during the last century.

Keywords: linguistic situation, language of education, Ukrainian language and Russian language.

Настоящото изследване, посветено на езиковата ситуация в образователната система в съвременна Украйна, е част от една по-широка работа, а именно дисертация, защитена през 2014 г. в факултета по славянски филологии на Софийски Университет „Свети Климент Охридски“ на тема „Динамика на украинската езикова ситуация“.

Безспорно един от съществените въпроси по отношение на динамиката на езиковата ситуация в Украйна е този за езика на образованието. Образованието е основен градивен елемент на елита във всяко едно общество и езикът, на който то се осъществява и преподава, както в средните училищата, така и във висшите учебни заведения, има водеща роля за изграждането на национално самосъзнание и устои на прослойката от обществото с най-голямо влияние върху културното му развитие. Изместването на езика на етноса или „първия език“¹¹, от езика на колонизатора или „втория език“ в пределите на образователната система е макар и непряк, но съществен показател за динамика в развитието на двуезичието и за прехода му, като етап от езиковата асимилация, от билингвизъм към състояние на диглосия.

По време на СССР официалната държавна политика е насочена към

11

Понятията „първи език“ и „втори език“ са разгледани и дефинирани в теоретичната втора глава на дисертацията „Динамика на украинската езикова ситуация“

създаването на нова историческа общност – съветски народ, като в основно средство за постигане на тази цел се превръща руският език. Действията за налагането на руския език в системата на образованието в УССР започват скоро след встъпването на Украйна в СССР. Реформите в образователната система от 1958 г. обаче окончателно затвърждават започнатия политически курс и господстващата роля на руския език. Постепенно езиците на коренното население в републиките в състава на обединението се превръщат във втори езици, които не се предвижда да бъдат изучавани в общообразователните училища. Изключения правят тези училища, в които това не е крайно необходимо или има сериозни предпоставки за конфликт при насилственото въвеждане на руския език в тях. Допълнителен натиск в подкрепа на борбата на руския език с етническите езици на местното население се създава с поредица от закони през 70-те години на XX в. През 1973 г. е приет закон, който задължава децата от неруски произход в СССР да изучават задължително руски език като роден. През 1978 г. е издадено постановление от ЦК КПСС¹² за засилване на изучаването и преподаването на руски език и литература. Руският език вече се изучава в училищата като задължителен предмет, извънучилищните дейности и изборителните курсове вече са изцяло на руски език. През 90-те години на XX в. ежегодно се предвиждат средства от бюджета за поддържане и развитие на рускоезичното образование под различни форми. Издаване на рускоезични учебници, стимулиране на преподаватели, които преподават учебния материал на руски език и т.н. (синт. мат. Калиновска 2008). Не можем да не обърнем внимание, че действията на съветската власт от миналия век в известна степен днес биват повтаряни с обратен знак от страна на неправителствени организации в Украйна, поставили си за цел да подпомогнат независимото развитие на украинския език.¹³

Основната задача, която стои пред украинското образование след обявяването на независимостта на Украйна през 1991 г., е възраждане на националната система на образование в противовес на доминантната, тоталитарната система, развивала се в продължение на близо 70 години. Това несъмнено е сложен и дълъг процес и поради тази причина не са изненадващи честите реформи в образователната система с цел подобряване на методите на обучение, усъвършенстване на методите за контрол на знанията и т.н. Други

¹²

„Центральный комитет Коммунистической партии Советского Союза“ – висш партийен орган на Комунистическата партия в Москва.

¹³

Допълнителна информация в защита на тази теза е поместена в дисертацията „Динамика на украинската езикова ситуация“ глава „П.4. Етноезикови процеси в Украйна.“

реформи са пряко насочени към подобряване на условията за изучаване на украински език като държавен, а също така към подобряване на условията за изучаване на езиците на националните малцинства от техните представители. Подробен преглед на правната основа на употребата на украински език и промените в нея прави юристката Олга Лопушанска в доклада си в годишника на Киевския университет от 2011 г. (Лопушанска 2011). В съзнанието на украинците, въпреки продължителния тоталитарен терор, в първите години на независимост остават живи образите на Иван Франко и Тарас Шевченко като пример и насока за развитие на образователното дело. Особено значение в такъв процес на преход придобива и езиковият въпрос. Въпросът е от водещо значение, тъй като езикът играе водеща роля във формирането на човешката индивидуалност, получаването на образование, докосването до културните ценности, националната самоидентификация, а също като правило е един от основните фактори за формиране на съвременна нация (Ткаченко 2006). Разрешаването му в полза на единия от двата езика в езиковата двойка руски-украински е от значение за цялостния облик и етническо самоусещане на нацията. Несъмнено подобен казус излиза извън компетенциите на която и да е институция и разрешаването му се предопределя от редица фактори с различна степен на влияние. Сред тях трябва да имаме предвид сферите на употреба на езиците и динамиката в промените, които търпят те. Засилването на влиянието на украинския език след 1991 г. и разширяването на сферите на неговата употреба, а също и признаването на държавния му статут през 1989 г., безспорно оказват своето влияние и върху езиковата ситуация в страната. Утвърждаването на украинския език в сферите на държавния апарат повлиява на промяната на неговите позиции във всички сфери на обществен живот и образованието не остава в страни от тези процеси. Съвременните украински учени и изследователи като Лариса Масенко, Оксана Калиновска и др. отделят внимание на този въпрос и подчертават в изследванията си, че в сравнение със сфери като бизнес, средства за масова информация и интернет разширяването на употребата на украинския език в образованието е значително по-изразено (синт. мат. Масенко 2002).

На официалния сайт на Министерството на образованието и науката на Украйна (www.mon.gov.ua) често биват публикувани изследвания и социологически проучвания, свързани с езика на преподаване в училищата. Според статистическия годишник на Украйна от 2006 г. (СЩУ 2006) 84,6% от децата получават средното си образование на украински език, а едва 14,8% на руски. Показателна е динамиката на развитие на езиковия въпрос в образованието, тъй като данните от 1995 г. на същото проучване сочат, че процентът

на украински език в училищата е бил 66%, а на руски език съответно 33%. От тези официални данни лесно можем да обобщим, че общият ръст в проценти за украинския език е близо 20%. Веднага следва да направим и уговорка за нееднородността в езиково отношение на населението на Украйна, което пряко влияе както върху езика в сферите на обществения живот, така и върху езика на образованието в отделните региони. Нужно е да направим и още едно уточнение относно разминаването между реалната езикова ситуация и желанието и очакванията на хората, които често биват предпочетени за отговори в подобен род анкети. Такъв тип проучвания имат своите недостатъци (към проучванията със същите недостатъци можем да отнесем и преброяванията на населението в Украйна), основният от които е, че те отразяват ситуацията и нагласите в обществото такива, каквито то ги представя. А представата на хората за собственото им положение е пристрастна, емоционална и много често нереалистична. Езиковата ситуация и реалният живот на хората почти винаги са различни от представата на обществото за тях и желанията им. По отношение на данните от проучванията през последните 20 години Оксана Калиновска казва:

„Въпреки че официалните данни потвърждават позитивна динамика в разширяване на мрежата от украинскоезични училища и увеличаване на учениците и студентите, които се обучават на украински език, реалната картина изглежда по различен начин. Езиковото средище в образователното пространство остава скрито диглосно“ (Калиновска 2008:205).

„Съотношението между украинския език като език на коренното население и руския език – езика на някогашната метрополия – съставя основния проблем в езиковото пространство на образованието в Украйна. Функциите на руския език не се ограничават до обслужване на образователните потребности на етническите руснаци, руският език все още остава език на общуване и в повечето училища, които по официални данни са украинскоезични... Така украинскоезичният статут на много учебни заведения си остава формален:...“ (Калиновска 2008:205)

В доклада си министърът на образованието и науката на Украйна в периода 2005 – 2007 г. С. Николаенко казва:

„В последно време процесът на преход на общообразователните учебни заведения на обучение на държавен език съществено се забавя. В редица региони, сред които най-вече южните и източните, мрежата на учебни заведения с преподаване на украински език не отговаря на националния състав на населението“. Оксана Калиновска допълва, че по

данни от проучвания на министерството от 552 училища в Крим например украинскоезични са едва 7, което е 1,2% от общия брой. Официалните данни от преброяванията сочат, че на полуостров Крим украинското население е 24,3% (Калиновска 2008).

В действителност преходът от един език към друг в образователната система на една държава в годините на посттоталитарна демокрация е труден и бавен процес, който би следвало да се контролира и насочва не само от законовите разпоредби, а на първо място от нуждите на обществото. Нуждата от украински език в Украйна не намалява с времето, даже напротив. Украинският език за украинците е не просто средство за общуване, а белег за етническа принадлежност, който е от изключителна важност в условията на съседство с друг източнославянски народ. Нужно е да отбележим, че в края на XX и началото на XXI в., или иначе казано след обявяването на независимостта на Украйна, в езиковото поведение се наблюдават кардинални промени в полза на държавния език. По отношение на това експертите са единодушни. Тук се противопоставят две течения в езиковото поведение, които се срещат почти във всички сфери, за които е характерно езиково общуване, включително и образованието. От една страна са традицията и навикът за употреба на налагания от векове като „престижен“ руски език, а от друга – желанието за етническа идентификация и запазване на собствената идентичност на обществото чрез употребата на държавния език в Украйна. Данните, които изнася Министерството на образованието на Украйна, свидетелстват както за наличие на украинскоезични училищни средища в Западна Украйна, така и за начално формиране на такива в източните и южните региони.

В програмите за развитие на образованието в Украйна през последните 20 години неизменно присъства и точката, която констатира нуждата от активизация и целенасочена работа по осигуряване на употребата на украински език в образованието. В държавната програма за развитие и функциониране на украинския език от 2003 г. се посочват следните насоки:

определяне и осъществяване на действия за стимулиране на задълбочено изучаване на украински език;

създаване на необходимите условия за изучаването на украински език от гражданите на Украйна от групите на националните малцинства;

оптимизация на мрежата от учебни заведения за непрестанно усъвършенстване и изучаване на украински език;

разширяване на речниковия състав, създаване, а също и издаване на нова

енциклопедична и лингвистична литература, учебници и учебни помагала на украински език, в това число и в електронен вариант (Държавен вестник 2003).

Езиковият въпрос в сферата на образованието изважда на преден план и един друг проблем от национално естество в Украйна. Докато в сферата на средното образование има единна държавна политика, то не така стои въпросът с висшите учебни заведения. Според проекта „Национална стратегия за развитие на образованието в Украйна за 2012 г. – 2021 г.“¹⁴ (Проект НСРОУ 2011) към месец октомври 2011 г. в Украйна има действащи:

- 197 университета;
- 62 академии;
- 109 института;
- 234 колежа;
- 131 техникуми;
- 121 висши училища;
- 1 консерватория.

Езиковата политика в повечето от тях е в пряка зависимост от езиковото поведение на по-голямата част от населението на съответния регион. Така например, за випусници от средно училище в Западна Украйна продължаването на образованието в университет в източната част на страната означава и промяна на езика, който човек използва човек, не само в обучението си, но и в разговори в новото си социално обкръжение и като цяло в ежедневно битово общуване с местното население. Същото се отнася и за обратния вариант, но те не могат да бъдат разглеждани успоредно. Налице е съществено противоречие между тях. В първия вариант, когато човек принудително получава образование на „малцинствен“ за Украйна език и не са удовлетворени нуждите му за получаване на образование на държавния (украински) език, е налице нарушение на закона. Примери за такива случаи има много, но ние ще посочим този на Сергей Мелничук¹⁵, който дава Оксана Калновска в доклада си „Езикова ситуация в сферата на образованието“ и който придобива голяма популярност в Украйна. През 2005 г. Сергей постъпва в източнотруаинския национален университет „Володимир Дал“ в катедрата по журналистика, където обучението се извършва на руски език. След като многократните му молби до ректора ситуацията да бъде

¹⁴

Пълният текст на проектът е достъпен в интернет на адрес http://skviravo.ucoz.ru/Novyny/3_var.pdf

¹⁵

За повече информация Мелничук с доклад на тема „Українізація-це конкретні справи.“/Украинизацията-това са конкретни дела./ <http://www.youtube.com/watch?v=3rwRii1o-0g>

променена не биват чути, той се обръща към съда и прокуратурата, за да защити правото си да получи образование на официалния в държавата език. Въпреки че делото не бива спечелено, събитията около него създават прецедент в източните региони на Украйна и то придобива широка популярност сред обществото и медиите (Калиновска 2008).

Интересна теза по отношение на езиковата ситуация в Украйна изказва и Лариса Масенко в доклада си „Мовна ситуація України“ (Езиковата ситуация в Украйна).

„Украинскоезичното образование на фона на рускоезичната масова култура не просто потъва в празнината между битовия език на учениците и езика на обучението в русифицираните градове, а и намалява ефективността на изграждането на общество с национално самосъзнание, тъй като съзнанието се формира само в своето езиково-културно средище“ (Масенко 2004).

Интересно мнение, към което можем да се присъединим при изследване на езиковата ситуация в сферата на образованието в Украйна, изказва и Б. Козмук. Според него съвременното състояние на украинския език се характеризира с отсъствие на съответен изключително необходим механизъм, чрез който той да бъде пропагандиран в сферата на образованието (Козмук 2002). Можем да допълним, че утвърждаването на украинския език като водещ в сферата на образованието на Украйна е динамичен и сложен процес, който в значителна степен е променила посоката и темповете си на развитие в Украйна в края на миналия век. За затвърждаване на постигнатите резултати и за повишаване на ефективността на водената политика е необходимо украинският език да бъде приспособен към нуждите на съвременното образование. Това включва както изработването на нови термини, където това е необходимо, така и популяризацията му сред обществото и особено сред обществото на учениците в Украйна. Работата в тази насока тепърва предстои пред украинското общество.

Библиография:

Държавен вестник 2003: Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови у 2004-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 року N1546. – В: Офіційний вісник України, 40. Київ, 2003.

Калиновска 2008: Калиновська, О. Мовна ситуація в сфері освіти. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Київ, 2008.

Козмук 2002: Козмук, Б. Мовне законодавство і мовна політика потребують вдосконалення. – В: Право України, 10. Київ, 2002.

Лопушанска 2011: Лопушанська, О. Мовна політика в галузі освіти: теорітико-правові основи. - В: Часопис Київського університету права, 1. Київ, 2011.

Масенко 2002: Масенко, Л. Мовна стійкість і мовна стабільність. – В: Наукові записки НаУКМА. Київ, 2002.

Масенко 2004: Масенко, Л. Мовна ситуація України.
http://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-mov_syt.htm (посетен 08.06.2012)

Проект НСРОУ 2011: Национална стратегия за развитие на образованието 2012: Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, МОН України.
http://skviravo.ucoz.ru/Novyny/3_var.pdf. 2012. (посетен 16.08.2013)

СЩУ 2006: Статистичний щорічник України за 2006 рік, mon.gov.ua/, 2013 (посетен 20.05.2012)

Ткаченко 2006: Ткаченко, Є., Поняття державної мови // Підприємництво, господарство і право. 2006. №8 стр. 21-24

Информация за автора:

Стефан Узунов, д-р, завършва висшето си образование в Софийския университет „Свети Климент Охридски“, специалност Славянска филология, с първи език украински и втори полски. През 2014 г. защитава докторска дисертация, посветена на езиковата ситуация в Украйна.

E-mail: sfn@abv.bg